

The role of mothers, wives of martyrs and families of martyrs in mobilizing material and spiritual capital for the Sacred Defense

Zahara Pirhayati ^{1*} and Ekram Godarziyanfard ²

1- Professor of seminary and university, level three seminary, orientation of sciences, Quran and Hadith, Hazrat Zainab Seminary

2- Professor of Seminary and University, Level 4 Seminary, Family Jurisprudence, Qom Seminary

Abstract:

History has shown that women have played a valuable role in matters behind the front lines. Without their empathy and cooperation, it would not have been possible for men to handle all matters of war alone. When war breaks out and a nation defends itself against an enemy attack, sending men to the battlefield alone will not guarantee victory. Rather, supporting and supporting the battle, inciting and encouraging men to be constantly present at the front, caring for children and maintaining the warm family center, caring for and nursing the wounded, treating the wounded, maintaining the trenches behind the front, even forming, managing, and developing resistance movements, and many other things are considered women's duties, which are among the important factors that will have a direct impact on the fighters and the fate of the war. Therefore, as part of human society, women certainly play a fundamental role in each of the different scenes of society, especially in the areas of sacred defense. At the time of bloodshed and martyrdom of women, the Islamic society could not remain indifferent and seek their own comfort. Rather, women, with a sense of responsibility for the current and future duties of society and sharing in the fate of the country, sent cash and spiritual assistance. Therefore, the main goal of this research is to explain the position of women and mothers of martyrs in the mobilization of material and spiritual capital for the Sacred Defense. Therefore, addressing this issue is so that women in society know that during the Sacred Defense, women defended their Islamic homeland side by side with men. Muslim women can play a role in entering the social scene and the battlefield. Therefore, the present study addresses the aforementioned issue and relies on the content analysis method to achieve its goals So that its data was collected through library sources and texts, and the findings of the research in two main parts are that women have been striving and striving to produce both material and spiritual capital during the 8 years of the Sacred Defense.

Review History:

Received: 15 Jun 2025

Revised: 6 Jul 2025

Accepted: 8 Jul 2025

Available Online: 9 Jul 2025

Keywords:

Mothers

Wives

Martyrs

Material and Spiritual

Mobilization

Sacred Defense.

How To Cite This Article:

Pirhayati, Z., and Godarziyanfard, E. (2025). The role of mothers, wives of martyrs, and families of martyrs in mobilizing material and spiritual capital for the Sacred Defense. *Strategic Studies of Women, Defense and Peace*, 2(4) 77-89 (In Persian)

*Corresponding author's email: zahrapirhayati54@gmail.com

نقش مادران، همسران شهدا و خانواده های شهدا در بسیج سرمایه های مادی و معنوی دفاع

مقدس

زهرا پیرحیاتی^{۱*} و اکرم گودرزبانفرد^۲

۱- استاد حوزه و دانشگاه، سطح سه حوزه، گرایش علوم، قرآن و حدیث، حوزه علمیه حضرت زینب سلام الله علیها

۲- استاد حوزه و دانشگاه، سطح چهار حوزه، گرایش فقه خانواده، حوزه علمیه قم

چکیده:

تاریخچه داوری:

دریافت: ۲۳ خرداد ۱۴۰۴
بازنگری: ۱۵ تیر ۱۴۰۴
پذیرش: ۱۷ تیر ۱۴۰۴
ارائه آنلاین: ۱۸ تیر ۱۴۰۴

کلمات کلیدی:

مادران
همسران
شهدا
بسیج مادی
معنوی
دفاع مقدس

تاریخ به نحوی نشان داده است که زنان در امور پشت جبهه نقش ارزنده ای ایفا نموده اند بدون همدلی و همیاری آنان امکان نداشت مردان به تنهایی از عهده کلیه امور جنگ برآیند در هنگام بروز جنگ و دفاع یک ملت در برابر حمله دشمن تنها اعزام مردان به صحنه های نبرد ضامن پیروزی نخواهد بود. بلکه حمایت و پشتیبانی از نبرد تحریک و تشویق مردان به حضور مداوم در جبهه مراقبت از کودکان و حفظ کانون گرم خانواده مراقبت و پرستاری از مجروحین درمان زخمی ها حفظ سنگرهای پشت جبهه حتی تشکیل، اداره، توسعه نهضت های مقاومت و بسیاری موارد دیگر از وظایف زنان محسوب می شود که از جمله عوامل مهمی هستند که تاثیر مستقیمی بر روی رزمندگان و سرنوشت جنگ خواهد داشت. بنابراین زنان به عنوان بخشی از جامعه انسانی مسلماً در هر یک از صحنه های مختلف اجتماع خصوصاً در عرصه های دفاع مقدس ایفای نقش اساسی دارند. در هنگام خون و شهادت بانوان جامعه اسلامی نمی توانستند بی تفاوت بوده و به دنبال راحت طلبی خویش باشند بلکه زنان با احساس مسئولیت نسبت به وظیفه فعلی و آینده جامعه و سهمی شدن در سرنوشت کشور به ارسال کمک های نقدی و معنوی پرداختند. لذا هدف اصلی این پژوهش تبیین جایگاه زنان و مادران شهدا در بسیج سرمایه های مادی و معنوی دفاع مقدس است بنابراین پرداختن به این مهم بدین جهت است که زنان جامعه بدانند در هنگام دفاع مقدس بانوان دوشادوش مردان از میهن اسلامی خود دفاع کردند. زن مسلمان برای ورود به صحنه اجتماع و میدان جنگ می تواند نقش آفرین باشد از این رو پژوهش حاضر به موضوع یاد شده پرداخته و از روش تحلیل محتوا برای دستیابی به اهداف خود استناد کرده است به طوری که داده های آن از طریق منابع و متون کتابخانه ای جمع آوری شده است و آن چه از یافته های پژوهش در دو بخش اصلی این است که زنان در طول ۸ سال دفاع مقدس هم در تولید سرمایه های مادی و هم سرمایه های معنوی در تلاش و تکاپو بوده اند.

برای ارجاع به این مقاله از عبارت زیر استفاده کنید:

Pirhayati, Z., and Godarziyanfard, E. (2025). The role of mothers, wives of martyrs, and families of martyrs in mobilizing material and spiritual capital for the Sacred Defense. *Strategic Studies of Women, Defense and Peace*, 2(4) 77-89 (In Persian)

* نویسنده عهदार مکاتبات: zahrapihayati54@gmail.com

مقدمه

در هنگام خون و شهادت انوان جامعه اسلامی نمی‌توانستند بی‌تفاوت بوده و به دنبال راحت طلبی خویش باشند بلکه زنان با احساس مسئولیت نسبت به وظیفه فعلی و آینده جامعه و سهیم شدن در سرنوشت کشور ه ارسال کمک‌های نقدی و معنوی پرداختند. بنابراین زنان به عنوان بخشی از جامعه انسانی مسلماً در هر یک از صحنه‌های مختلف اجتماع خصوصاً در عرصه‌های دفاع مقدس ایفای نقش اساسی می‌باشد. تاریخ به نحوی نشان داده است که زنان در امور پشت جبهه نقش ارزنده‌ای ایفا نموده‌اند. بدون همدلی و همیاری آنان امکان نداشت مردان به تنهایی از عهده کلیه امور جنگ برآیند. در هنگام بروز جنگ و دفاع یک ملت در برابر حمله دشمن تنها اعزام مردان به صحنه‌های نبرد ضامن پیروزی نخواهد بود. بلکه حمایت و پشتیبانی از نبرد تحریک و تشویق مردان به حضور مداوم در جبهه مراقبت از کودکان و حفظ کانون گرم خانواده، مراقبت و پرستاری از مجروحین درمان زخمی‌ها، حفظ سنگرهای پشت جبهه و بسیاری موارد دیگر از وظایف زنان محسوب می‌شود که از جمله عوامل مهمی هستند که تاثیر مستقیمی بر روی رزمندگان و سرنوشت جنگ خواهد داشت. بنابراین پژوهش حاضر با پرداختن به این مسئله که مادران و همسران شهدا و خانواده‌های شهدا در بسیج سرمایه‌های مادی معنوی چه نقشی داشته‌اند؟ اهدافی را دنبال می‌کند از جمله آن اهداف بیان نقش و جایگاه زنان در اجتماع به خصوص هنگام جنگ و دفاع از میهن و کشور را که نگاهی به گذشته نشان از نقش بی‌بدیل بانوان در دوران دفاع مقدس دارد از طرفی امروزه دشمنان با شعارهایی به دنبال ضعیف جلوه دادن زنان و سوء استفاده از جایگاه و انحراف آنان از مسیر درست هستند لذا اهمیت ارائه تصویر صحیح از نقش زنان در جذب سرمایه‌های مادی و معنوی در دوران جنگ انجام پژوهش حاضر را ضرورت می‌بخشد. از این رو با توجه به اهمیت مسئله پژوهش‌هایی در قالب‌های گوناگون در این رابطه شکل گرفته که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود از جمله: ادیب، (۱۳۸۸)، در مقاله «نقش زن ایرانی در اصلاح الگوی مصرف و ارائه راهکار» به بخشی از وظایف زنان در جامعه اشاره کرده است. عبدالخانی، (۱۳۹۹)، در نوشتار خود با عنوان «زنان و اصلاح الگوی مصرف در سبک زندگی اسلامی» در این زمینه داد سخن سر داده است. پیرحیاتی و گودرزبانفرد (۱۴۰۲) در پژوهش خود با عنوان جایگاه بانوان در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت به نقش زنان را در تربیت فرزندان و تفهیم فرهنگ ایثار و شهادت به آن‌ها پرداخته است. جودکی (۱۳۹۵) در مقاله نقش زنان در دفاع مقدس نیز به این موضوع پرداخته است. محبی (۱۳۸۲) نیز در تحقیق خود با عنوان آیه‌های ایثار و تلاش به جایگاه زنان در دفاع مقدس پرداخته است.

الف) نقش خانواده شهدا اعم از مادران و همسران شهدا در تولید سرمایه‌های مادی دفاع مقدس

یکی از جلوه‌های همراهی خواهران و همسران و مادران مسلمان ایرانی را باید در تهیه و تدارک اجناس و اقلام مورد نیاز رزمندگان و سربازان دید. زنان در حمایت مادی و لجستیکی از جبهه‌های جنوب و غرب، از جان و مال خود مایه گذاشتند و صحنه به یاد ماندنی و فراموش نشدنی فراوانی را خلق کردند.

حضور مستقیم زنان در جبهه‌ها

در جبهه و براساس آمار تهیه شده از فهرست شهدای جنگ تحمیلی، زنان قهرمان ایران اسلامی ۴۳۶۳ نفر شهید در طول سال‌های دفاع مقدس تقدیم اسلام و این مرزو بوم کردند. (آیه‌های ایثار و تلاش، محبی (۱۳۸۲) ص ۱) براساس یافته‌های پژوهش، ۲۴/۵٪ از این تعداد ۳۵۳۳ نفر مجرد و ما بقی یعنی ۸۳۰ نفر متأهل و اکثراً دارای فرزند بوده‌اند. (همان) شهدای مونث، دختر بچه، حدود ۲۰٪ دختر جوان، حدود ۲۳/۵٪، ۲۰٪ تا ۲۵ سلاله و حدود ۱۱٪، ۳۶٪ تا ۵۰ سال به بالا بوده‌اند (همان) آمار فوق نشان می‌دهد که با افزایش سن زنان، تعداد شهدا کاهش یافته است. براساس پژوهشی دیگر، حدود ۴۸/۸٪ از شهدای مونث در شهر و ۱۵/۲٪ از آنان در روستاها ساکن بوده‌اند. (همان ص ۱۳۹) استان خوزستان با ۲۷٪ شهید مونث ساکن مناطق شهری و ۱۵۰ شهید ساکن مناطق روستایی بیشترین تعداد یعنی حدود یک چهارم از کل شهدای زن را تقدیم

این مرزو بوم کرده است. (همان ص ۱۵۲)؛ سرزمینی که داستانهای شنیذنی از فداکاری های زنان و دختران آن در طول هشت سال دفاع مقدس در یادها و خاطره ها مانده و فقط بخش ناچیزی از آن ها منتشر شده است. به نقل از بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس و بنیاد شهید استان همدان ۳۵۰ شهیده متعلق به استان همدان است. ۲۷٪/خوزستان و ۱۴٪/از شهر کرمانشاه حدود ۸٪/متعلق به استان تهران بوده اند. ۴۹۸۲ جانباز نیز گواه مستقلی بر ایثارگری و فداکاری زنان این جامعه است (معصومه شهریار (۱۳۸۲)، استخراج درصد موفقیت و ناموفقیت همسر شهید در زندگی)

پرستاری و امداد رسانی به مجروحین

نام پرستار همواره با ایثارگری و از خودگذشتگی عجین شده است. نقش آفرینی این قشر متعهد در دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی بی نظیر بوده است. به طوری که دوران دفاع مقدس شاهد ایثارگری و رشادت های بانوان رزمنده ای بود که نقش بسزایی در پشتیبانی از رزمندگان داشتند و چه بسا که خود در این راه به مجروحیت، اسارت یا شهادت می رسیدند. روایت فداکاری های بانوان امدادگر در هشت سال دفاع مقدس از آن دست روایت هایی است که هیچ وقت رنگ کهنه گی به خود نمی گیرد. دفاع مقدس نه تنها صحنه حضور رزمندگان بود بلکه عرصه حضور کادر درمان بود. بانوان با حضور در بهداری ها و بیمارستان های صحرایی به رزمندگان مجروح رسیدگی کردند و اسطوره و الگو شدند. در بین پرستارانی که در بیمارستان ها به مجروحان رسیدگی می کردند مادران و همسران شهدا دیده می شدند که این وظیفه را نیز مانند سایر وظایف به بهترین شکل انجام می دادند.

انجام فعالیت های اقتصادی

در دوران دفاع مقدس خانواده های شهدا و رزمندگان به خصوص مادران و همسران شهدا فعالیت های اقتصادی زیادی در پشت جبهه ها انجام می دادند و این پشتیبانی مادی از رزمندگان بزرگ ترین کمکی بود که صورت می گرفت. فعالیت ها گسترده و متنوع بود که در ادامه به برخی از آن ها اشاره می شود.

تهیه و پخت غذا

زنان با انجام فعالیت هایی نظیر آشپزی، خیاطی، پرستاری و از همه مهم تر فرستادن فرزندان و همسرانشان به جبهه ها نقش بسیار پررنگی در دوران دفاع مقدس داشتند. در نخستین روزهای تهاجم دشمن بعثی، مسجد جامع خرمشهر مرکز مهم پشتیبانی مدافعان خرمشهر و جنگ تحمیلی بود. زنان و بانوان در این ایام به کار پخت و پز، آشپزی و تهیه مواد خوراکی برای رزمندگان اسلام مشغول شدند. خواهران فعال در دوران دفاع مقدس، از دیگر مراکز فعال در زمینه پشتیبانی جنگ حسینه اصفهانی های خرمشهر بود که شمار زیادی از بانوان در آن جا مشغول فعالیت بودند. بانوان زیادی در مسجد پیروز واقع در ایستگاه ۷ منطقه پیروزآباد آبادان، و مسجد امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) این شهر کار پخت غذا و در برخی موارد تهیه ساندویچ برای رزمندگان را انجام می دادند. هم چنین بخشی از بانوان نیز در منازل شان به پخت نان و ارسال آن برای رزمندگان می پرداختند. آن روزها برخی از بانوان کارشان تهیه نان برای رزمندگان و بچه های یتیم بود. کم کم رزمندگان عادت کرده بودند، خودشان به خانه ما می آمدند و نان می گرفتند حتی بعضی از روزها اگر نمی آمدند. شاهدان عینی قائلند که تمام پخت و پز با زن ها بود. هنگام تهیه غذا، تمام کیسه های برنج، آرد، کسپول گاز، دیگ و اجاق گازهای بزرگ و هر چه را که لازم بود خودشان جابه جا می کردند. یکی دیگر از فعالیت های پشتیبانی و تدارکاتی زنان در دوران دفاع مقدس که بیشتر در روزهای نخستین جنگ تحمیلی و تهاجم دشمن به خرمشهر نمود پیدا می کند، حضور زنان در نزدیکترین محل درگیری نیروهای خودی با دشمن بعثی است. برخی از بانوان پشتیبانی مسجد جامع با استفاده از بشکه و قابلمه با وانت بار آب آشامیدنی را به رزمندگان اسلام می رساندند. آن روزها از قمقمه و امکانات مخصوص نظامی خبری نبود حتی نیروها با لباس ها و کفش های معمولی به جنگ می رفتند. تانکر آب از آبادان و اطراف خرمشهر می آمد از زیر آتش و توپ و خمپاره می گذشت و اگر سالم به

مسجد می‌رسید، زنان آن را تقسیم می‌کردند. سهم رزمندگان را در قابلمه و بشکه ریخته و با وانت بار به محله‌ها می‌بردند که در آن جا نیروهای خودی و دشمن در حال نبرد بودند. برخی به کار توزیع و تقسیم غذا به سنگرهای مدافعان خونین شهر می‌پرداختند.

خیاطی و بافندگی

از جمله امور دیگری که بانوان مشارکتی فعال در آن داشتند، انجام کار بافندگی، خیاطی و دوخت و دوز البسه و سایر وسایلی بود که در شرایط جوی مختلف مورد استفاده رزمندگان قرار می‌گرفت. در هلال احمر شهر اهواز بانوان زیادی در سالن‌های بزرگ به کار دوختن البسه‌هایی چون: تونیک، شلوار و... مشغول بوده و عده‌ایی نیز که مهارتی در خیاطی نداشتند به کار تکه دوزی می‌پرداختند. زنان و دختران با بافتن کلاه، دستکش، ژاکت، جوراب و سایر البسه گرم به یاری جبهه‌های جنگ حمایتی شتافتند. در استان اصفهان، جهاد دانشگاهی اصفهان در طی فراخوان و اطلاعیه‌ای اقدام به جذب نیروهای مردمی جهت کار بافندگی و خیاطی نمود که تعداد ۲۰۰۰ نفر از خواهران در سراسر استان اعلام آمادگی نموده و در اموری نظیر دوختن کیسه و انواع مختلف بافتنی‌ها مشغول شدند. در استان ایلام نیز زنان نقش مهمی در تهیه ملحفه و دوختن پوشاک رزمندگان برعهده داشتند. علاوه بر ستادها و مراکز ویژه خیاطی و تهیه پوشاک، خواهران در برخی مناطق اسکان جنگ زدگان، به دوختن لباس برای رزمندگان اقدام می‌کردند. دوخت و دوز بانوان برای رزمندگان به موارد خاصی محدود نمی‌شد و شامل مواردی هم چون: لباس‌های رزم، کیف و کوله پشتی، ملحفه و رو بالشتی، شلوار کردی برای رزمندگان مستقر در غرب کشور، بادگیر، لباس‌های شیمیایی و ... می‌شد.

رختشویی؛ لباس رزمندگان و ملحفه‌های بیمارستانی

یکی دیگر از اقداماتی که زنان در ستادهای پشتیبانی و بیمارستان‌های مشغول آن بودند شستن لباس‌های رزمندگان و مجروحین بود. با توجه به آن که در زمان جنگ تحمیلی رژیم بعث علیه ایران هنوز بسیاری از ستادهای پشتیبانی و بیمارستان‌ها مجهز به ماشین‌های لباس شویی نبودند. لذا زنان به صورت داوطلبانه به این کار مشغول شدند. در این زمان بخشی از زنان که دارای تخصص امدادگری نبودند در بیمارستان‌های مناطق جنگی حضور پیدا می‌کردند و به شستن لباس‌های مجروحین و ملحفه‌های بیمارستان می‌پرداختند. پایگاه علم الهدی در اهوازیکی از محل‌های شست و شوی لباس‌های خونی رزمندگان و شهداء بود که پس از شست و شو و رفو دوباره برای استفاده رزمندگان به جبهه فرستاده می‌شدند. در آن جا خانم‌های زیادی برای شست و شوی لباس‌ها مستقر بودند ولی یکی از آنها که نوه‌اش شهید شده بود فقط لباس‌های غرق به خون رزمندگان را می‌شست. در میان این لباس‌ها، گاهی تکه از استخوان مجروحین و یا شهداء پیدا می‌شد که آن را داخل باغچه دفن می‌کردند. بانوان در خصوص پتوشویی، لباسشویی رزمندگان، رفوی لباس و ملحفه و تعمیر پوتین در مناطق جنگی حضور دلگرم کننده‌ای برای حماسه آفرینان داشتند.

جمع آوری کمک‌ها

یکی دیگر از فعالیت‌های خودجوش زنان در دوران دفاع مقدس جمع آوری کمک‌های مردمی و تلاش در جهت تهیه اقلام پر مصرف و ضروری و سایر مایحتاج جبهه‌ها بود آن‌ها با ارتباط یافتن با بازار پارچه فروشان، اقدام به گردآوری و تهیه پارچه، دوک نخ ریزی، مبلغی وجه نقد و ... نموده و با یاری سایر بانوانی که غالباً از شرکت کنندگان در کلاس‌های قرآن و احکام مساجد بودند با کار شبانه روزی در زیر چادرهای برزنتی در حیاط مساجد، اقدام به تهیه البسه، آجیل، پسته، نان لواش، شکلات، شیرینی و .. نموده و با کامیون به مناطق جنگی می‌فرستادند. برخی از گزارش‌ها از جمع آوری مقادیر زیادی میوه، رب گوجه فرنگی، نان، حلب‌های خیار شور و غیره توسط زنان حکایت داشته و در ایام محرم بسیاری از بانوان با پخت حلوا آن‌ها را به خط مقدم می‌فرستادند. در استان ایلام و جبهه غرب و کردستان خواهران عضو گروه انصار المجاهدین- که غالباً از قشر

فرهنگی بودند - با تشکیل پایگاه‌هایی اقدام به جمع‌آوری کمک‌هایی مردمی برای جبهه نمودند. (جودکی، محمد علی (۱۳۹۵)) نقش زنان در دفاع مقدس، مؤسسه فرهنگی هنری مرکز اسناد انقلاب اسلامی) عده‌ای از زنان با جمع‌آوری و بسته‌بندی مواد غذایی و جمع‌آوری دارو و وسایل کمک‌های اولیه و ارسال به خط مقدم به نیروهای ایرانی در حال جنگ کمک می‌کردند. براساس گزارش «محمدعلی جودکی» در کتاب «نقش زنان در دفاع مقدس»، علاوه بر تهیه و پخت غذا و توزیع آن‌ها در مناطق جنگی از جمله کارهایی که زنان در بخش پشت جبهه انجام می‌دادند؛ خیاطی و دوخت لباس برای رزمندگان، رختشویی لباس رزمندگان و ملحفه‌های بیمارستانی، جمع‌آوری کمک‌های مردمی، نگهداری و محافظت از مهمات و کمک در ساخت سنگرها بوده‌است.

مدیریت اقتصادی خانواده

حضور فعال بانوان در عرصه‌های گوناگون اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و علمی در جامعه، نقش آن‌ها را در کانون خانواده کمرنگ نکرده است. زن بطور طبیعی در مقام مادر و همسر، مسئولیت تربیت نسل و فرزند را بر عهده دارد. از این رو وظایف خطیری در خانواده بر دوش اوست. از جمله این وظایف می‌توان به مدیریت اقتصادی خانواده که توسط او صورت می‌پذیرد اشاره نمود، بانوان در دو حیطة درآمد و کنترل مصرف خانواده نقش اساسی دارند. البته در زمان‌های حساس مانند جنگ این اتفاق پر رنگ تر می‌شود.

اصلاح الگوی مصرف

اصلاح الگوهای مصرف در هرآن چه نگهداری و حفظ آن اثر مثبت در اقتصاد فرد و جامعه دارد، ضروری به نظر می‌رسد. در این ارتباط زنان می‌توانند فرهنگ صرفه‌جویی را درون خانواده نهادینه کنند که این خود به فرهنگ‌سازی در کل جامعه منجر می‌شود. بخش مهمی از آموزه‌های دینی در رابطه با مسائل اقتصادی ناظر به بیان الگوهای مصرفی مطلوب از نظر شرع مقدس در سبک زندگی است (العبدالخانی، ساجده (۱۳۹۹)، زنان و اصلاح الگوی مصرف در سبک زندگی اسلامی) امام صادق (علیه السلام) فرمود: «پیوسته در امور دنیا به افراد پایین‌تر از خود بنگر و هرگز به توانگران توجه نکن؛ زیرا این شیوه باعث می‌شود که تو بر امکانات موجود خود قانع و راضی باشی» (اصول کافی، ج ۸، ص ۲۴۴) مصرف بهینه، کم مصرف کردن نیست. رعایت الگوی مصرف و تعهد به انجام آن، مهم ناشی از احساس مسئولیتی است که هر کدام از ما نسبت به هم نوع و همشهری‌های خود خواهیم داشت. در این میان، زنان نه تنها در خرید لوازم و مواد مصرفی نقش مهمی دارند، بلکه در درست مصرف کردن و هم چنین نگهداری موارد مصرفی نیز باید مدیریت داشته باشند. «الگوی صحیح مصرف» بهره‌برداری از امکانات را مصرف در یک جامعه، نقشی مهم در تعیین نوع، میزان و شکل تولید و توزیع دارد و از سوی دیگر، خود تحت تأثیر نوع و میزان تولید است. خانواده رکن اصلی جامعه است و قلب تپنده خانواده، زنان هستند. طبیعی است که با توجه به نقش انسان‌ها در توسعه و رکن اصلی آن - که بحث تعلیم و تربیت و جایگاه خانواده است - نقش زنان پر رنگ‌تر و مشخص‌تر می‌شود. ادیب، یوسف، (۱۳۸۸) و همکاران، نقش زن ایرانی در اصلاح الگوی مصرف و ارائه راهکار (زنان با کسب آگاهی‌های لازم در مورد نحوه مصرف قادر خواهند بود که هزینه‌های یک جامعه را کنترل نمایند و باعث ارتقا سطح مدیریت بهره‌وری ملی شوند. که این امر از طریق بهینه‌سازی مصرف در خانواده حاصل می‌شود) شیروانی، مینا و همکاران (۱۳۸۵) م، شیروانی، وضعیت عادت غذایی دانشجویان دانشگاه‌های تبریز؛ بر اساس رفتارهای خطرزای جوانان، نهمین کنگره تغذیه ایران، تبریز (زنان در دوران دفاع مقدس به این مسئله پی بردند و در تمام طول دفاع مقدس به دنبال بهینه‌سازی مصرف خانواده بودند که خود در پیشرفت جنگ بسیار موثر بود.

اهدای طلا و جواهرات

توده زنان مسلمان، علاوه بر حضور مستقیم در دفاع مقدس، به انواع حمایت‌ها در پشتیبانی از رزمندگان دست زدند که یکی از آن‌ها مشارکت در کمک مالی به جبهه‌های جنگ بوده است. در واقع در دوران دفاع مقدس شاهد اوج ایثارگری مالی زنان

بودیم که امام بارها به آن اشاره کرده‌اند: «ما هر روز شاهد زنانی هستیم که ماحصل عمرشان، یک سکه طلا را می‌آورند و در راه خدا و جنگ اتفاق می‌کنند. آن پیرزن‌ها آنچه را که در طول عمرشان تهیه کرده‌اند، حالا می‌آیند برای اسلام می‌دهند.»

ب) نقش خانواده شهدا در تولید سرمایه های معنوی دفاع مقدس

خانواده‌های معظم شهدا و ایثارگران سرمایه‌های معنوی نظام اسلامی هستند. مادران شهدا؛ که میوه درخت وجودشان را در طبق اخلاص نهاده، به حضرت دوست تقدیم کردند. همسران شهدا؛ که یاد و راه آن‌ها را پاس داشتند. خواهران شهدا؛ که راه برادر در پیش گرفتند. دختران شهدا؛ که مظلومانه گریستند. مادران جانبازان؛ که سال‌ها درد فرزند را دیدند، سوختند و آب شدند. همسران جانبازان؛ که چون همسر ایوب نبی (علیه السلام) سال‌های درد را پشت سر نهادند. خواهران و دختران جانبازان؛ که درد عزیز خود را دیدند و افسوس خوردند که کاری از دستشان ساخته نیست. مادران آزادگان؛ که در فراق فرزند، نور چشمشان به تاریکی گرایید و آن‌گاه که مژده بازگشت یوسف خود را شنیدند، چشمانشان فروغی تازه یافت. همسران آزادگان؛ که شب‌های دوری را بی صبرانه شمردند تا به صبح وصال رسیدند. خواهران و دختران آزادگان؛ که آغوش خود را برای بازگشت پرستوهای مهاجر گشودند. همه و همه سرمایه‌های معنوی این مرز و بوم هستند.

نقش خانواده شهدا در تولید سرمایه انسانی دفاع مقدس

همسران شهدا در دوران ۸ ساله دفاع مقدس به صورت بسیار اثر گذار، همسران خود را برای حضور در جبهه‌های جنگ تشویق می‌کردند و بعد از دوران دفاع مقدس بار مسوولیت تربیت فرزندان و مدیریت منزل و ارتقاء خود در ابعاد مختلف را بر عهده دارند. همسران شهدا باید فرزندان خود را هم بر این اساس تربیت می‌کردند و با تهاجم فرهنگی نیز مقابله می‌کردند و در زمینه تربیت فرزندان باید جای خالی عاطفه پدری را پر می‌کردند و نقش پدری را نیز در کنار نقش مادری خود به عهده می‌گرفتند. مدیریت منزل را مدبرانه به نحو احسن اداره می‌کردند به گونه‌ای که فرزندان آن‌ها در ابعاد مختلف زندگی علمی، اخلاقی، رفتاری، نیازمندی به الگو، هادی و راهنما، دچار کمبود نشوند. همسران شهدا باید در عرصه ارتقاء علمی خود، در زمینه‌های علمی و پژوهشی تلاش می‌کردند و خود را به مراتب عالی‌تری می‌رساندند تا با توان علمی غنی‌تری که به دست می‌آوردند، راهنمای کاملی برای فرزندان خود و درعین حال الگوی تکاملی برای زنان جامعه باشند. بسیاری از همسران شهدا از عهده این رسالت برآمدند.

تربیت نسل ولایی

اگر ولایت مداری و محبت به ولی خدا یکی از مهم‌ترین ارزش‌های یک فرد شیعه بدانیم که خانواده متولی انتقال آن است، در راستای همان رسالتی که در جهان هستی، خالق انسان‌ها بر آنان قرار داده است زنان عهده دار مسوولیت خطیر می‌باشند. اگر پایه اصل تربیت و رشد صحیح فرد برای اجتماع را در خانواده جستجو کنیم، زن به عنوان مربی خانواده و عامل اصلی انتقال ارزش‌ها، جایگاه ویژه‌ای خواهد یافت، لذا نقش انسان‌سازی در طول هستی، از اصیل‌ترین نقش‌های وی بوده است و در اهمیت آن همین بس که، آیت الله جوادی عاملی می‌فرماید: «هر گاه زن اصالت را به نقش‌های دیگری غیر از مادری و همسری دهد، از صراط مستقیم خارج است.» حضرت فاطمه (سلام الله علیها) می‌فرماید: «آن‌گاه که زن در منزل به امور خانه و تربیت فرزندان می‌پردازد، به خدا نزدیک تر است.» (دشتی، محمد (۱۳۸۰) فرهنگ سخنان حضرت فاطمه (سلام الله علیها) ج ۹، ص ۱۴۶)

اسلام برای زن دو نقش اصلی و اساسی قائل است: نقش همسری و پس از آن نقش مادری. نگرش به نقش همسری در معارف دینی تا جایی است که می‌پندارند حتی اگر زنی پس از ازدواج نخواهد فرزند بیاورد یا نتواند فرزند بیاورد باز هم رسیدگی به نقش با ارزشی به نام همسری برای او باقی است و این خود هنری بزرگ و جهادی مقدس است. (قاسمی، صالح (۱۴۰۱) فرزند کمتر یا بیشتر؟ ص ۲۶) در عین حال به نظر می‌رسد که مهم‌ترین و سخت‌ترین وظیفه

زن، نقش مادری است زیرا با ارزش ترین و بهترین ثمره ازدواج و تشکیل خانواده به دنیا آوردن فرزندان و تربیت درست و نسل ولایی است و نباید به این امر مهم بی توجهی شد چرا که واقعیت این است که مادری کردن به سبب کنش مستقیم بر روندهای اجتماعی، علمی و فرهنگی، یکی از اجتماعی ترین کارهاست و این زن است که با تربیت درست، زمینه خوشبختی فرزندش و جامعه را رقم می زند، و لذا این وظیفه سنگین که همان تربیت صحیح است فقط از عهده زن بر می آید. (همان، صص ۲۸-۲۹)

از این رو می توان گفت که تمامی ارزش های دینی، اخلاقی، ملی و ... در درون خانواده شکل گرفته و نهادینه می گردد و به جامعه منتقل می شود، به خصوص ارزش های ولایت مداری و فرهنگ ایثار و شهادت که از جمله ارزش هایی است که دشمن، آن ها را مورد حمله قرار می دهد. که البته این ارزش ها از طریق خانواده از نسلی به نسل دیگر منتقل می شود. بانوان شیعه با بهره گیری از آموزه های دینی، در طول تاریخ تشیع، با پرداختن به اساسی ترین نقش و کارکرد زنان که همان مادری کردن است، گام هایی را برای حفظ این مهم برداشته اند. آنان با نقش آفرینی خود، ارزش ولایت و حب به ولی خدا را به فرزندان منتقل کردند و به ویژه در عصر غیبت، این مادران بودند که با معنا سازی مناسب در خانه و با پایبندی به امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) خود و با ابراز علاقه ای که به ایشان نشان می دادند و رابطه قلبی و معرفتی که با حضرت داشتند، این علاقه و عاطفه را به فرزندان نیز منتقل کردند و از این طریق در حفظ و احیای این امور مهم کوشیدند. (پیرحیاتی، گودرز یانفرد (۱۴۰۲) جایگاه بانوان در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت)

انتقال ارزش های اخلاقی

نقش زن در جامعه بالاتر از نقش مرد است. برای اینکه بانوان علاوه بر این که خودشان یک قشر فعال در همه ابعاد هستند، قشرهای فعال را در دامن خودشان تربیت می کنند. زنان انسان ساز و زن، تربیت کننده مردان و زنان. مردها در دامن شما بزرگ شدند. شما تربیت کننده مردها هستید. قدر خودتان را بدانید. اسلام قدر شما را می داند. از شماست که مردان و زنان بزرگ تربیت می شود. در دامن شما مردان و زنان بزرگ تربیت می شود.

(مکتبی و هدایتی (۱۳۸۷)، زن و خانواده از دیدگاه امام خمینی (ره)) از دیگر اموری که زنان در زمان دفاع مقدس انجام میدادند تعلیم و تربیت جوانان مؤمن و مبارز تا آن جا که اگر شهیدی در خانواده ای تقدیم اسلام می شد مادر و خواهران شهید، برادر یا همسر یا پدر خانواده را برای برداشتن اسلحه به زمین افتاده به جبهه می فرستادند.

تقویت روحیه دشمن ستیزی

امام سجاد (علیه السلام) در صحیفه ی سجّادیّه می فرماید: «وَلَا تَجْعَلْ لِفَاجِرٍ وَلَا كَافِرٍ عَلِيًّا ... يَدَا؛ یعنی من را مدیون کافر و فاسق نکن، من را محتاج آن ها نکن، چشم من به دست آن ها نباشد، من در مقابل آن ها احساس ضعف نکنم (دعای ۲۱ صحیفه سجّادیه) این یکی از معارف است. این که از خدا می خواهد او را در مقابل دشمن به این وضع دچار نکند، معنایش این است که در مقابل دشمن نباید به این وضع دچار شد. (بیانات رهبرانقلاب در دیدار مداحان اهل بیت (علیهم السلام) ۱۳۹۸/۱۱/۲۶) خداوند در قرآن می فرماید: «...وَلَوْلَا دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ...»... اگر خدا برخی مردم را در مقابل بعضی دیگر بر نمی انگيخت فساد روی زمین را فرا می گرفت...» (۲۵۱ بقره) عدم مبارزه با استکبار منجر به از بین رفتن همه ارزش ها و شرافت های جامعه شده و یاد خدا را محو می سازد، لذا سنت دفاع و مقابله، سنتی فطری است که خداوند در وجود هر انسانی آفریده است تا به وسیله آن بتواند وسایل دفع و مقابله را فراهم کرده و از خود و شئون زندگی که برای رسیدن به سعادتش الزامی است، دفاع کند. زنان دوران دفاع مقدس که در مکتب اسلام و امام (ره) تربیت شده و رشد یافتند به این وظیفه ایمانی خود به بهترین وجه عمل نموده و با الگو گیری از قرآن و سخنان اهل بیت (علیهم السلام) دشمن ستیزی را در راس برنامه های اجتماعی خود قرار دادند.

تشویق و ایجاد انگیزه به رزمندگان

روحیه مهم ترین عامل در جنگ ها و یکی از اصول پیروزی به شمار می آید. قوای روحی در رزم مهم تر از قوای جسمانی است. روحیه یک حالت، تمایل یا واکنش روان شناختی است که با ویژگی هایی نظیر خلق بالا، عاطفه مثبت، اعتماد به خود، حمیت گروهی، تمایل زیاد برای به سامان رساندن ماموریت های گروه، مشخص می شود یا به تعبیر روحیه نوعی آمادگی داوطلبانه، متهورانه و شجاعانه حمیت، اعتماد به نفس، شجاعت و نشاط مشخص می شود. یکی از راه های ایجاد انگیزه در رزمندگان بالا بردن روحیه و تشویق آن ها به جنگیدن است که در طول دفاع مقدس زنان این وظیفه را به بهترین وجه اجرا می کردند. یکی از مواردی که در رزمندگان ایجاد انگیزه می کرد باورهای دینی بود. از منظر استاد شهید مرتضی مطهری، باورهای دینی به زندگی معنی می بخشند، آرمان ساز و شوق انگیز روح مسئولیت و تعهد آور است. ایشان سر آمد باورهای دینی و ریشه معنویات را، ایمان به خدا معرفی می کند. (مطهری، مرتضی (۱۳۷۶) مجموعه آثار، ج ۲، ص ۸۲).

مدیریت احساس و عواطف

سلامت روانی زنان نقش بسیار مهمی در بنیان خانواده و جامعه دارد یکی از راه های رسیدن به این آرامش در جامعه مدیریت عاطفه زنان است وقتی زنان بتوانند مدیر بر عواطف خود شوند یعنی در ابراز احساسات و واکنش هایشان در زندگی به تعادل برسند، چرا که معمولاً زنان به صرف این که عاطفه اشان بیشتر است مسئول همه جانبه ی زندگی دیگران می شوند و خود را فراموش می کنند. قبل از اقدام به هر عملی این ایمان است که افکار را در جهت حرکت در مسیر عبودیت تغییر می دهد فرد مؤمن به جایی می رسد که خداوند تنها برای او کافی است. در بررسی موقعیت زنان و مادران شهداء تکیه واقعی اشان به خداوند را در می یابیم آن جا که مال و جان و فرزند و تعلقات دنیوی را کنار می نهند. در نتیجه ایمان، تقوی به دست می آید که سهل کننده سختی ها و یاری رسان انسانها در جهت مقابله با مشکلات است. من یتق الله يجعل له من امره يسرى (طلاق/۴) خشوع و ذکر مداوم این زنان با پروردگارشان و این که همیشه به یاد خدا بودند که خداوند به یادشان است. آن ها باید برای رسیدن به مقام برتر انرژی الهی داشته باشند که آن را با خشوع و رکوع و سجود مداوم به دست می آورند. شاید بتوان از مهم ترین عامل رشد برای زنان را مدیریت عواطف نام برد زیرا زنان در جامعه خواسته یا ناخواسته، فطری یا اکتسابی، در شرایطی هستند که باید با عاطفه فراوان حامی دیگران باشند اما این عواطف چون مدیریت ندارد به افراط و تفریط کشیده می شود از عشق به فرزند یا همسر یا خانواده و... که باعث عدم رشد زنان در مسیرهای گوناگون می شود. رسیدن به مدیریت عاطفه زنان را یاری می رساند که تعادلی را در این عواطف درست کنند و جهت واقعی نثار عشق واقعی خود بدانند آن جا که دیگر نه ترس از دست دادنش را دارند و نه ترس بی ارزش شدن زحماتشان. مادران و زنان شهداء این گونه عواطف خویش را مدیریت کردند که توانستند فرزندان و همسرانشان را به میدان جنگ بفرستند با این که می دانستند شهادت در انتظار آن هاست و چه بسا ممکن است جنازه آن ها را تحویل نگیرند. می توان گفت زنان در طول دوران دفاع مقدس عالمانه، بین احساسات رقیق زنانه و مادرانه و مسئولیت پذیری و ایثار و فداکاری در قبال حفظ ارزش های دینی و پاسداری از کیان اسلامی یک ارتباط منطقی برقرار کردند و از نیروی احساسی خویش به زیباترین وجهی جهت احساس افتخارات ملی و دینی و حرکت آفرینی و تهییج مردان برای اعزام به جبهه ها و نیز مقابله با هیجان ها و آسیب های روحی و روانی ناشی از جنگ بهره گرفتند. آن ها با گفتار، نوشتار و رفتار خویش از تلاش ایثارگران و رزمندگان تجلیل کردند و با نثار عواطف خواهرانه و مادرانه و پشتیبانی عاطفی، آن ها را دلگرم کرده و نهال ایمان را در دل های آن ها پر بار کردند. زنان میهن اسلامی در دوران دفاع مقدس ثابت کردند که احساسات منفی و کج روی های اجتماعی که؛ معمولاً، در هر کشوری در زمان جنگ های مسلحانه و به دلیل بی خانمانی و بی سرپرستی خانواده ها ایجاد می شود، در کشور ایران به موجب ایمان، اراده و مدیریت احساسی زنان و فرزندان شهدا و نیز به موجب عهد و پیمان معنوی آن ها با آرمان های عزیزانشان، کشور جدای از سایر کشورهاست.

مدیریت خانواده عزتمندانه و شرافتمندانه

عزت که در اصل از «عزاز» گرفته شده به معنای سرزمین محکم و نفوذناپذیر است. «إرض عزیزه» یعنی زمینی که آب در آن راه نیابد و از نظر اجتماعی و رفتاری حالتی است که از شکست انسان پیش گیری می کند (حالت شکست ناپذیری) و مانع مغلوب شدن انسان در مقابل دشمنان می گردد. بر عکس «ذلت» نقطه مقابل عزت به معنای شکست پذیری، نبود عزت و شرافت است. (حسینی، سید جواد (۱۳۸۲) عزت در قرآن، نشریه پاسدار اسلام، شماره ۲۵۵ و ۲۵۶) اسلام به عنوان مکتبی انسان ساز بیشترین عنایت را به تکریم، تنزیه و تعالی خانواده دارد و این نهاد مقدس را کانون تربیت، مهد مؤدت و رحمت می شمرد. لذا سعادت و شقاوت جامعه انسانی را منوط به صلاح و فساد این بنا می داند و هدف از تشکیل خانواده را تأمین نیازهای مادی، عاطفی و معنوی انسان از جمله دستیابی به سکون و آرامش بر می شمارد. انسان ها در خانواده به هویت و رشد شخصیتی دست می یابند و در خانواده های سالم و رشید به تکامل معنوی و اخلاقی نایل می شوند. لذا خانواده عامل کمال بخشی، سکونت، آرامش و بالندگی به اعضا خویش است که در تحولات اساسی جوامع نقش عمده ای ایفا می کنند. جامعه هم در خود احساس شرف و بزرگواری و کرامت کند، به گونه ای که مورد تکریم قرار گرفته و به عنوان شاخص و الگو برای دیگران معرفی شود. چنان که خدا در قرآن می فرماید: «لتكونوا شهداء على الناس، يا كنتم خير امه اخرجت للناس» این ها شاخصه های عزت فرد و جامعه است. بنابراین پیام عزت اجتماعی این است که جامعه ی الگو و اسوه تشکیل بشود و همه آن جامعه را بزرگ و با عظمت بپندارند و سعی کنند در حرکت اجتماعی، خود را با آن الگو تطبیق دهند. مهم ترین شعار امام حسین (علیه السلام)، شعار عزت بود. فرمودند «که آدم های فرومایه و پست می خواهند عزت ما را بگیرند و ما را دچار ذلت کنند. هر کس اراده ی دستیابی به عزت دارد، بداند که همه ی عزت نزد خداوند است.» این آیات نشان می دهد که عزت اجتماعی با چنگ زدن به ریسمان الهی و با ایجاد رابطه با خداوند حاصل می شود، یعنی اگر جامعه عزت می خواهد، باید عبد متواضع خدا باشد و در روایات ما هم وارد شده است که: اگر کسی برای خدا تواضع کند، خدا او را بلند مرتبه می سازد. (مصباح، غلامرضا (۱۳۸۱) راه های دست یابی به عزت اجتماعی، اندیشه حوزه، شماره ۳۸)

الگوی صبر و مقاومت

مادران و همسران شهدا با پیروی از مکتب عاشورا، با شجاعت، صبر، استقامت و پیروی از ولایت رهبر انقلاب اسلامی همواره مروج و علمدار خط سرخ شهیدان و اهداف و آرمان های والای آن ها بوده اند. رهبر معظم انقلاب اسلامی هم همواره تاکید دارند که مادران و همسران شهدا در هشت سال دفاع مقدس یاد گرفتند زینب وارانه صبور باشند و مقاومت کنند. رهبر معظم انقلاب اسلامی هم چنین در سال ۱۳۷۹ در جمع کثیری از بانوان به مناسبت میلاد حضرت زهرا (سلام الله علیها) بر این موضوع تاکید کردند: «در جنگ تحمیلی اگر امثال همین مادر گرامی سه شهید و مادران شهیدان و همسران شهیدان ایمان خود، صبر خود، ایستادگی خود، معرفت خود و روشن بینی خود در قبال ضایعات جنگ و فداکاری های جوانان و مردان را نشان نمی دادند، جنگ پیروز نمی شد. اگر مادران و همسران شهدا بی صبری نشان می دادند، شوق جهاد در راه خدا و شهادت در دل مردها می خشکید؛ این گونه نمی جوشید؛ این گونه به جامعه طراوت نمی داد. در میدان جنگ هم زنان نقش های درجه اول را ایفا کردند.» مادران و همسران شهدای دفاع مقدس با صبر و استقامت خود همه سختی های زندگی را به تنهایی تحمل کردند و رسالت پدر بودن را نیز هم پای وظیفه خطیر مادری بر دوش کشیدند و امروز هم با تربیت یادگاران همسرانشان آن ها را برای پیشرفت و شکوفایی این سرزمین آماده می کنند، تا فرزندان شان هم با الگو گرفتن از پدران شهید خود در توسعه و آبادانی کشور سهیم شوند. جنگ، مدرسه صبر و مقاومت بود و سال های دفاع مقدس، صحنه تجلی زیباترین صبرها. صبر شیر زنانی که در شهادت همسر، خم بر ابرو نیاوردند، صبر مادرانی که چهار فرزند خویش را در مسلخ عشق قربانی کردند و صبر بانوانی که بر جراحت و زخم های عزیزانشان بوسه زدند و صبر و انتظار نامعلوم همسرانی که برای بازگشت شریک زندگی شان ثانیه شماری کردند و صبر زنانی که بر زخم زبان ها، طعن ها و تمسخرهای دشمنان و تحریک منافقان سکوت پیشه کردند و صبر مادران و

همسرانی که در اسارت عزیزانشان توکل کردند و صبر دخترانی که سال های جوانی و زیبایی خویش را در رنج انتظار پژمردند و صبر زنانی که سال های متمادی از عمر خویش را در به تربیت یادگار شهید، چشم از احساسات و غرائز خویش فرو بستند و در خانه شهید حرمت او را پاس داشتند و فرزندان شهدا را برای آینده ای روشن تربیت کردند. مقام معظم رهبری صبر زنان را در دوران دفاع مقدس بسیار ارزنده و مؤثر می داند و می فرماید: «در سال های جنگ، اگر صبر مادران و همسران شهدا نبود، مشکلات بزرگی ایجاد می شد.» (ویژه نامه حماسه گمنام، بنیاد حفظ آثار و نشر ارزشهای دفاع مقدس - دفتر امور زنان، نیمه مهر ۱۳۸۰).

نتیجه

در هنگام بروز جنگ و دفاع یک ملت در برابر حمله دشمن تنها اعزام مردان به صحنه های نبرد ضامن پیروزی نخواهد بود. بلکه حمایت و پشتیبانی از نبرد تحریک و تشویق مردان به حضور مداوم در جبهه مراقبت از کودکان و حفظ کانون گرم خانواده مراقبت و پرستاری از مجروحین درمان زخمی ها حفظ سنگرهای پشت جبهه حتی تشکیل، اداره توسعه نهضت های مقاومت و بسیاری موارد دیگر از وظایف زنان محسوب می شود که از جمله عوامل مهمی هستند که تاثیر مستقیمی بر روی رزمندگان و سرنوشت جنگ خواهد داشت. حضور مستقیم زنان در جبهه ها انجام فعالیت های اقتصادی، مدیریت اقتصادی، تولید سرمایه های معنوی تولید سرمایه های انسانی از جمله وظایفی بود که مادران و همسران شهداء به بهترین نحو انجام می دادند. در دوران دفاع مقدس زنان گاهی اسلحه به دست گرفته و مستقیم می جنگیدند و گاهی در پشت جبهه به کارهایی از قبیل پخت نان، شستن لباس و ملحفه، خیاطی، امدادگری و پرستاری از مجروحان و جمع آوری کمک به جبهه مانند اهدا طلا و جواهر می پرداختند. در بعد سرمایه های معنوی نیز در به تربیت نسل ولایی، انتقال ارزش ها، تشویق همسران و پسران خود و ایجاد انگیزه در آن ها و مدیریت احساس و عواطف و ... می پرداختند.

منابع:

۱- قرآن

۲. ادیب، یوسف (۱۳۸۸)، «نقش زن ایرانی در اصلاح الگوی مصرف و ارائه راهکار»، مهندسی فرهنگی، شماره ۳۵ و ۳۶
۳. العبد الخانی، ساجده (۱۳۹۹)، «زنان و اصلاح الگوی مصرف در سبک زندگی اسلامی»، پژوهش های فقهی زنان و خانواده سال شماره ۳
۴. انصاریان، حسین (۱۳۸۹)، شرح دعاهای صحیفه سجادیه، دارالعرفان، قم
۵. بیانات رهبر انقلاب در دیدار مداحان اهل بیت (علیهم السلام) ۱۳۹۸/۱۱/۲۶
۶. پیرحیاتی، زهرا، اکرم گودرز یانفرد (۱۴۰۲) جایگاه بانوان در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، همایش علمی ۸۰۰۰ شهید استان همدان
۷. بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس (۱۳۸۰)، ویژه نامه حماسه گمنام، دفتر امور زنان
۸. جودکی، محمد علی (۱۳۹۵) نقش زنان در دفاع مقدس، مؤسسه فرهنگی هنری مرکز اسناد انقلاب اسلامی، تهران
۹. حسینی، سید جواد (۱۳۸۲)، عزت در قرآن، نشریه پاسدار اسلام شماره ۲۵۵ و ۲۵۶
۱۰. دشتی، محمد (۱۳۸۰)، «فرهنگ سخنان حضرت فاطمه (سلام الله علیها)»، نشر موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمومنین (علیه السلام)، قم
۱۱. شیروانی، مینا، (۱۳۸۵)، محمد حیدری، سارا شهبازی، وضعیت عادت غذایی دانشجویان دانشگاه های تبریز؛ بر اساس رفتارهای خطر زای جوانان، نهمین کنگره تغذیه ایران، تبریز
۱۲. شهریار، شهریار (۱۳۸۲) استخراج درصد موفقیت و ناموفقیت همسر شهید در زندگی، همایش دانشگاه، زن و دفاع مقدس، دانشگاه الزهراء
۱۳. قاسمی، صالح (۱۴۰۱)، «فرزند کمتر یا بیشتر؟»، سازمان چاپ و انتشارات اوقاف، بی جا

۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۹۳)، مترجم حسین استاد ولی، *اصول کافی*، دارالتقلین، قم
۱۵. محبی، سیده فاطمه (۱۳۸۲)، *آیه های ایثار و تلاش*، نشر شاهد، تهران
۱۶. مصباح، غلامرضا (۱۳۸۱)، *راه های دست یابی به عزت اجتماعی*، اندیشه حوزه، شماره ۳۸
۱۷. مطهری، مرتضی (۱۳۷۶)، *مجموعه آثار مطهری*، صدرا، تهران
۱۸. مکتبی و هدایتی (۱۳۷۸)، *زن و خانواده از دیدگاه امام خمینی (ره)*، زلال کوثر، قم -

منابع:

1. Holly Quran.
2. Adib, Youssef (2009). The Role of Iranian Women in Consumer Pattern Reform and Providing Solutions. Cultural Engineering, Nos. 35-36. (In Persian)
3. Alabadkhani, Sajdeh (2019). Women and Consumer Pattern Modification in Islamic Lifestyle, *Research Journal on Women's Legal Studies* No. 3. (In Persian)
4. Ansarian, Hossein (2009). Explanatory Notes on the Supplications of Sahifeh Sajadiah, Dar al-Knowledge, Qom. (In Persian)
5. Statements of the Supreme Leader of the Revolution during a meeting with religious poets (Nov 26, 2019), Retrieved from [insert source]. (In Persian)
6. Pirheiaty, Zahra & Akram Gudarzianfar (2022). Women's Positioning in Promoting Culture of Sacrifice and Martyrdom, Scientific Congress of 8000 Martyrs of Hamedan Province. (In Persian)
7. Foundation for Preserving Revolutionary Heritage and Publishing Values of Sacred Defense (2001). Unknown Heroine Special Issue, Office for Women Affairs. (In Persian)
8. Joudaki, Mohammad Ali (2015). Women's Role in Sacred Defense, Institute for Cultural and Artistic Center of the Holy Revolution, Tehran. (In Persian)
9. Hoseyni, Sayed Javad (2003). Dignity in Qur'an, Pasdar Islam Magazine Nos. 255-256. (In Persian)
10. Dashti, Mohammad (2001). Extracting the Speech Culture of Fateme (SA), Amiralmominin (AS) Cultural and Research Institute, Qom. (In Persian)
11. Shirvani, Mina et al. (2006). Eating Habits among Students at Tabriz University; Based on Risky Youth Behaviors, Ninth Iran Nutrition Conference, Tabriz. (In Persian)
12. Sharhiari, ShahrDari (2003). Successful and Unsuccessful Rates of Martyr's Wives in Life, University Conference, Woman and Sacred Defense, Alzahra University. (In Persian)
13. Qasemi, Saleh (2001). "Fewer or More Children?", Printing Press Organization, unspecified location. (In Persian)
14. Klini, Muhammad bin Yakub (2013). Kafi (translated by Hassan Ostad-Vali), Dar al-Thaqalain, Qom. (In Persian)
15. Mohebi, Sayyideh Fatima (2003). Verses Related to Selfless Effort, Shahid Publication, Tehran. (In Persian)
16. Mobashar, Ghlamreza (2001). Ways to Achieve Social Dignity, Thought of Qum Seminary, Vol. 38. (In Persian)
17. Motahari, Martyr (1976). Collection of Motahari's Works. Sadara, Tehran. (In Persian)
18. Maktabi ve Hodayti (1978). Woman and Family From Imam Khomeini's Perspective, Zalah Koothar, Qom. (In Persian)